

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NİN İKİNCİ NÜFUS SAYIMI (20 EKİM 1935)

THE SECOND CENSUS OF TURKEY OF REPUBLICAN PERIOD (20 OCTOBER 1935)

ВТОРОЙ ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ В ТУРЦИИ (20 ОКТЯБРЯ 1935)¹

Ufuk ERDEM*

ÖZ

Nüfus, yaşamın her alanını (üretim, tüketim, ulaşım, eğitim, altyapı, sanayileşme, kalkınma, ekonomi, siyaset, kültür vb.) etkileyen stratejik bir unsurdur. Bu unsur ilkçağlardan itibaren devletleri ne kadar nüfusa sahip oldukları öğrenmeye yöneltmiştir. Nüfus sayısını öğrenme isteği devlet planlaması yani siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik hedeflerin tutturulması ile yakından ilişkiliydi. 20. yüzyıla gelinceye kadar bir devletin sahip olduğu nüfus miktarı askeri güce eş değer olarak değerlendirilmekteydi. Ancak bu tarihten sonra nüfusun çokluğundan ziyade nüfusun nitelikleri daha çok önem kazanmaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ilk genel nüfus sayımını 1927 yılında gerçekleştirmişti. Bu dönemde ülke, uzun süren savaş yıllarını geride bırakmış ve nüfus olarak yeni yeni toparlanmaya başlamıştı. Daha sonraki nüfus sayımı ise 1935 yılında yapıldı. 1927'ye göre siyasi istikrarın daha etkin olması, salgın hastalıklara karşı önlemler alınması ve nüfus artırmaya yönelik propaganda faaliyetleri 1935 sayımında hissedilir bir şekilde ortaya çıkmıştı. Nitekim ilk sayıma göre nüfus 2.5 milyon artış göstermişti.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin 1935'te yaptığı ikinci genel nüfus sayımı arşiv belgeleri ve dönemin gazeteleri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, nüfus, sayım, istatistik, 1927 sayımı, 1935 sayımı.

ABSTRACT

Population is a strategic factor which influences all fields of life (production, consumption, transportation, education, substructure, industrialization, development, economy, politics, culture, etc.). This factor has prompted states to learn how much population they have since the ancient times. The eagerness to learn the number of the population was closely related to the state planning, namely, achieving the political, military, social and economical objectives. Until 20th century, the number of the population of a state had been accepted as equivalent to the military power. However, from this date on, the qualities of the population started to come into prominence, rather than its quantities.

---

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.950

* Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ufukerdem@ardahan.edu.tr.

The Republic of Turkey conducted the first general census in 1927. In this period, Turkey came out of the long lasting wars and started to barely recuperate in terms of population. The subsequent census was conducted in 1935. Being more effective of the political stability compared to the one in 1927, taking precautions for preventing epidemics and the propaganda activities towards population growth showed up concretely in the census conducted in 1935. Hence, the second census showed that the population increased by 2,5 million when compared to the first one.

In this study, the second general census of the Republic of Turkey which was conducted in 1935 will be discussed in the light of the documents of the archives and the newspapers of that period.

Key Words: Turkey, population, census, statistics, 1927 census, 1935 census.

АННОТАЦИЯ

Население, как стратегический элемент государства, оказывает воздействие на все сферы жизни (производство, потребление, транспорт, образование, инфраструктура, индустриализация, разработка, экономика, политика, культура и т.п.). Многие государства, с древних времён, старались выяснить численность своего населения. Желание переписи своего населения, было тесно связано с социально-экономической политикой, военной стратегией и политикой того или иного государства. До XX-го века численность населения приравнялось с военной мощью государства. Однако, после XX-го века принимались во внимание не численность, а само качество населения.

В Турции первая перепись населения была осуществлена в 1927 году. В государстве после военного периода заново начинался рост населения. Второй перепись населения был осуществлён в 1935-ом году. На фоне политической стабильности, борьбы против эпидемии и пропаганды роста населения, по сравнению с переписью 1927-года рост населения был заметно ощущаемым и был увеличен на 2,5 миллион человек.

В статье, на основе архивных документов и прессы рассматриваются вопросы переписи населения 1935-го года.

Ключевые слова: Турция, население, перепись, статистика, перепись 1927-го года, перепись населения 1935-го года.

Giriş

Nüfus, belli bir sayım gününde bir ülkede, ya da bir bölgede yaşayan insanların toplamı olarak nitelendirilmektedir (İzbirak: 1975: 249). Nüfus özellikle gelişmiş ülkelerde en önemli zenginlik kaynağıdır. Bununla birlikte nüfus niteliğine göre hem avantaj de dezavantaj olarak değerlendirilmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde, çeşitli iş dallarında çalıştırılmak üzere ihtiyaç duyulan nüfusun gereksinimi karşılaması bir avantajdır. Yine gelişmiş ülkelerde nüfusun kalabalık olması güçlü bir orduya ve dolayısıyla dış tehlikelere karşı caydırıcı bir güç unsuruna karşılık gelmektedir. Bununla birlikte tersi durumlarda yeterli eğitimi almamış olan bireylerden oluşan nüfus, ülke için güç kaynağı değil sorun kaynağıdır. Böylesi bir nüfus, ülkelerin kalkınması için olumlu değil, engelleyici bir faktördür (Bekdemir, 2014: 169; Şahin, Doğanay ve Özcan, 2005: 286).

İnsanlar çok eski zamanlardan beri nüfus sayımı yapma girişimlerinde bulunmuşlardır. Dünya tarihindeki ilk nüfus sayımı M.Ö. 2100 yılında Lagaş yakınındaki Umma'da yapılmıştır. Modern sayımlar ise Fransız ve İngilizlerin sömürgelerinde yaptıkları sayımlarla başlamıştır (Tümertekin-Özgüç, 2012: 214-216). Osmanlı Devleti bünyesinde de çeşitli tarihlerde sayımlar gerçekleştirilmiştir. Nitekim ilk nüfus sayımı 1831'de yapılmıştır (Karal, 2010). Ancak yapılan ilk sayımın sağlıklı ve kesin sonuçlar ifade ettiğini söylemek mümkün değildir. Sayım din gruplarına göre ve kadın nüfus sayılmadan yapılmıştır. Bu sayımda toplam nüfus gerçeğin çok altında kalmakla beraber 3.753.642 olarak tespit edilmişti (Akbayar, 1985: 1239). Osmanlı Devleti'nin 1844 sayımında 35.350.000 (Ubicini, 1973: 19; Çimen, 2012: 196), 1881'de başlayıp 1893'te tamamlanan sayımında 20.388.562 (Karpat, 2006: 399), 1905-1906 yılları arasında gerçekleşen sayımında 20.897.617 toplam nüfus tespit edilmişti (Karpat, 2010: 334-355; Shaw, 1978: 337). 1905-1906 sayımından sonra kazalar kendi nüfus sayılarını kayıt altına alarak İstanbul'a göndermekle mükellef tutulmuşlardı. Böylelikle elde edilen nüfus sayısı 1914 yılında toplanmış ancak Birinci Dünya Savaşı koşulları dolayısıyla açıklanması 1920'de gerçekleşmişti. Bu verilere göre toplam nüfus 18.520.016 olarak hesaplanmıştı (1330 Senesi Nüfus İstatistiği: 1336). Osmanlı Devleti bünyesinde yapılan sayımlar genel olarak; vergi kontrolü, demiryolu, karayolu ve telgraf hatlarının geçiş güzergâhı seçimi, askere alma planlamaları, hükümetin ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin yoğunlaşacağı bölgelerin tespiti gibi nedenlere dayanmaktaydı (McCarthy, 1995:153).

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk nüfus sayımı ise 1927 yılında gerçekleştirilmişti (BCA, Fon: 30.18.1.1, Yer: 19.29.10). Bu sayıma göre ülke nüfusu 13.648.270'tir (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 26.146.9; Köse, 2010: 133). İkinci sayım ise 1935 yılında yapılmıştır. Bu sayım bir öncekine göre daha da tecrübe kazanıldığı ve nüfusun çok büyük bir oranda kayıt altına alındığı bir sayım olmuştur.

A- 1935 Nüfus Sayımı İle İlgili Çıkarılan Kanun ve Talimatlar

Türkiye Cumhuriyeti genelinde nüfusu sayımı yapabilmek için bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Her ne kadar 1927 yılında yapılan sayım için bir takım kanun ve talimatlar çıkarılmış olsa da değişen dünya düzeni ve teknolojik yenilikler doğrultusunda yeni bir takım ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. İlk olarak umumi nüfus sayımı hakkında 29 Mayıs 1934'te 10 maddelik bir kanun yayımlandı (Resmi Gazete, 1934a). Bu kanunda 1935 yılında umumî nüfus sayımı yapılacağı, nüfus sayımının memleketin ziraî, sınaî ve ticari faaliyeti hakkında malûmat vereceği, nüfus sayımı tahsisatı ve tecrübe sayımları icrasından İstatistik Umum Müdürlüğü'nün sorumlu olduğu ifade edilmekteydi. Halkın cevap vereceği sorular ve sayım sonuçları konusunda her türlü tedbiri alma göreviyle İstatistik Umum Müdürlüğü ile Dâhiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı) görevlendirilmekle beraber bu kurumlar tarafından tespit edilecek talimatnameler de uygulanacaktı. Nüfus sayımı işinde memleketteki her okuryazar vatandaş, vali, kaymakam ve nahiye müdürleri tarafından verilecek sayım memurluğu vazifesini kabule ve gösterilecek usuller dairesinde bu işi yapmaya mecburdular. Sayım memurluğunu geçerli bir mazereti olmadan reddedecekler için 5-25 lira arasında, bu vazifeyi kabul edeceklere engel olanlara ise 10-50 lira para cezası uygulanacaktı. Bu cezalar sayım yerindeki en büyük mülkî amir tarafından tertip edilecekti. Para cezasına uymayanlar savcılık soruşturmasıyla her bir lira için bir gün hapsedilecekti. Hapis cezası bir ayı geçmeyecekti. Kanun ilan edildiği tarihten itibaren geçerli olup, kanunun yürütülmesi Bakanlar Kurulu uhdesine verilmişti.

Çıkarılan Umumi Nüfus Hakkındaki Kanun'un Büyük Millet Meclisindeki oylamaları sırasında küçük bir tartışma yaşanmıştı. Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, 1927

yılında yapılan nüfus sayımı hakkında hali hazırda bir kanun olduğu için bunun 1935 yılında da uygulanabileceğini belirterek yeni bir kanun yapmayı gerek olmadığını ifade etmişti. Ancak Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya Bey ise mevcut kanunda bazı değişiklikler ve eskiden olmayan bazı hususların olduğunu ifade etmiştir. Neticede kanunun maddeleri meclis tarafından tek tek oylanarak kabul edilmişti (TBMM ZC, 1934: 430-431).

Umum Nüfus Sayımı Hakkında Kanun'un yayınlanmasından bir yıl sonra 1935 Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi yayınlandı (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 136.11.1935; Resmi Gazete, 1935b). Talimatname 8 Mayıs 1935 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe girdi (BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 54.36.007). Bahse konu talimatname 2 ayrı kısımdan oluşmaktaydı. İlk kısımda 67 madde ile vali, kaymakam ve nahiye müdürlerinin vazifeleri, (sayım kanunu ve sayımın gayesi, sayım işinin şekli, sayımda yazılacak nüfus, sayım tarihi, numaralama işleminin önemi, numaralama işinin teftişi, göçmenlerin sayımı, cezalar), sayımdan önce yapılacak işler (sayım hakkında talimat ve emirlerin tamamen tatbik edilmesi, talimatnamelerin iyice okunması, numaraların kontrolü ve ikmali, sayım hazırlıklarının her yerde aynı şekilde yapılması lüzumu, sayım talimatnameleri ile ilgili soru ve sorunlarda İstatistik Umum Müdürlüğüne başvurulması, sayım memurlarının yetiştirilmesi, sayım gayesi hakkında halkın bilgilendirilmesi, sayım mıntıkaları teşkilatının esası, mıntika binalar cetveli, sayım mıntıkları teşkilinde göz önünde tutulacak esaslar, şehir ve köylerde mıntika teşkili, sayım kontrol cetveli, başka yerlerden sayım memuru gönderilmesi, yeterli sayım memuru bulunamaması halinde yedek sayım memuru görevlendirilmesi, sayım memurluğu vazifesinin tebliği, sayıma ait evrakın dağıtılması, kontrol memurlarının tayini, sayım memurlarının talimatnameleri anladıklarının tahkiki, sayım ve kontrol memurlarına verilecek yol masrafı, sayım memurlarının ziyaret etmeyecekleri binalar, sefaret, maslahatgüzarlıklar ve konsolosluklardaki nüfusun kaydı, sayım hazırlıklarının kontrolü, gazetelerle neşriyat, afiş ve ilanların dağıtımı, radyolarla neşriyat, sayım günü sokağa çıkma yasağı, sayım günü sokağa çıkabilecek kimseler, çobanlar hakkında uygulanacaklar, sayım günü ulaşım araçlarının çalışmaması, sayım esnasında tedbirler), sayım günü yapılacak işler (sayımın başlayacağı gün ve saat, sayım işinin kontrolü, sayımda kaydedilecek malumat, sayım memurlarının yapması yasak olan hareketler, sayım mıntıkları dışındaki nüfusun kaydı, sayıma denk gelen günden önce trenle, vapurla yola çıkmış nüfusun kaydı, limanlardaki nüfusun kaydı, sayımın gecikmesi, sayımı çok süren yerlere yardım, sayımın başka günde yapılamayacağı, sayımın bittiğinin ilanı), sayımdan sonra yapılacak işler (sayım harici kalan nüfusun kaydı, sayım defterlerinin toplanması, sayım sonuçlarının bildirilmesi, sayım defterlerinin Ankara'ya sevki, bu haller dışından İstatistik Umum Müdürlüğünün ayrıca hususi talimat verebilme yetkisi) şeklinde açıklanmıştı.

Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesinin ikinci kısmı ise; sayım ve kontrol memurlarının vazifelerine yönelik olarak 25 madde ile açıklanmıştı. Talimatnamede sayım gününden önce ve sonra yapılacak işler sıralanmıştı (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 136.11.1935; Resmi Gazete, 1935b; Talimatname 1935: 1-14). Buna göre sayım gününden önce şehir, kasaba ve mıntika adedi fazla olan beş sayım bölgesi için bir sayım kontrol memuru tayin edilecekti. Kontrol memurlarının en önemli görevleri; sayım memurlarının sayım işini kontrol etmek ve onlara yardım etmek olarak belirlenmişti. Bunun dışında sayımdan bir hafta önce vali, kaymakam ve nahiye müdürleri şu vesikaları imza mukabilinde kontrol memuruna teslim edeceklerdi: 1- Nüfus sayım defteri, 2- Sayım bölgesi binalar cetveli, 3- Sayım ve kontrol memurlarının vazifeleri hakkındaki talimatname, 4- Bunları koymaya mahsus hususi zarf. Bu vesikaların teslimi sırasında kontrol memurları hazır bulunacak ve sayım memurları ile şahsen tanışacaklardı. Kontrol

memurları en geç sayımdan dört gün önce kendi bölgesindeki sayım memurlarını yanına alarak, bölgenin sınırlarını ve binaların buldukları alanları tek tek gösterecekti. Kontrol memuru olmayan bölgelerde bu işi sayım memurları yapacaktı. Sayım bölgelerinde hiç insan oturmayan veya sayım günü hiç insan bulunmayan binalara 'boştur' kelimesi yazılacaktı. Sayım defterlerinin baş tarafındaki vilâyet, kaza, nahiye ve köy isimleri sayımdan önce sayım memurları tarafından doldurularak hazır hale getirilecekti. Kontrol ve sayım memurluğu görevi ücretsizdi. Fakat kendi ikametgâhı haricinde görevlendirilenlere yolluk ödenecekti. Mazeretsiz görevini yerine getirmeyenler için para cezası uygulanacaktı. 1934 yılında gönderilen geçici sayım talimatnamelerinin hükümleri yeni talimatnamenin yürürlüğü girmesiyle kaldırılmıştı. Sayım sabah saat 8'de başlayacaktı. Sayım günü sabahı her sayım memuru yanında sayım defteri, bölgedeki binalar cetveli, sayım talimatnamesi, bunları koyacağı zarf, kâfi miktarda kalem ile sayımın başlayacağı saatte ilk binasının önüne gelmiş ve işe başlamış bulunacaktı. Halkın evlerinde fazla bekletilmemesi ve memleketteki genel hayatın aksamaması için sayım memurları hava kararmadan vazifelerini bitirmeye çalışacaklardı. Eğer bölgedeki nüfusun fazlalığı dolayısıyla hava kararmadan görevin tamamlanamayacağı anlaşılırsa telefon, bekçi, polis, jandarma ve asker gibi vasıtalarla vali, kaymakam veya nahiye müdürüne ulaşıp yardımcı sayım memuru istenecekti. Sayım defterlerine yazılan yazıların gayet okunaklı olmasına dikkat edilecekti. Bu kayıtlar başkaca herhangi bir yere yazılmayacaktı. Sayım memurları bölgelerindeki nüfusu sayarlarken bina cetveline ilave edilmemiş olan numarasız bir yerde bulunan nüfusa tesadüf edecek olursa bunları bina cetvelinin sonuna yazacaklardı. Her sayım memuru bölgesinde olmasına rağmen şu alanlardaki nüfusu kaydetmeyecekti: 1- Asker ve jandarma kışlaları, 2- Asker ve jandarma karakolları, 3- Askerî, mülkî ve hususi bütün hastaneler, dispanserler, sanatoryumlar, 4- Askerî, mülkî veya hususi yatılı okullar, 5- Askerî ve mülkî hapishaneler ve tevkifhaneler, 6-Yabancı devletlerin sefarethaneleri, maslahatgüzarlıkları ve konsoloslukları. Bu altı maddede açıklanan binaların hizasına 'ziyaret edilmemiştir' yazılacaktı. Sayım memurları bölgelerindeki nüfusu kaydedenlerken her şahsı bizzat görerek yazacaklardır. Ancak küçük çocuk, hasta, sakat ve sayım memurunun yanına çıkamayacak kimseler hakkında aile reisinden veyahut aileye mensup bireylerden izahat almakla yetineceklerdi. Bir önceki sayımda küçük çocuklar ile ağır hastaların kaydedilmediği vakalara rastlandığı için bu gibi durumlara bu sayımda azami dikkat gösterilecek ve bu kabil kimseler olup olmadığı sayım memurları tarafından aile reisine sorulacaktı. Sayım günü bir bölgede bulunup ancak orada yaşamayanlar da kayıt altına alınacaktı. Yine sayım günü ikametgâhında bulunmayanlar ise kaydedilmeyeceklerdi. Yalnız sayım günü sürüleriyle yaylakta bulunan çobanlar varsa bunların ev sahiplerinden bilgi alınarak kayıt yapılacaktı. Sayım ve kontrol memurları kendilerini sayım yaptıkları bölgeye ait defterin en sonuna kaydedeceklerdi. Sayım memurlarının sorduğu sorulara cevap vermeyenlere 5-25 lira para cezası verileceği ihtar edilecekti. Bir münakaşaya meydan verilmeden sorun çıkaranların adresleri ve isimleri mümkün olan en kısa sürede vali, kaymakam ve nahiye müdürlerine bildirilecekti. Sayım ve kontrol memurlarının ziyaret ettikleri hanelerde oturup sohbet etmeleri, yemek yemeleri ve vakti ziyan edecek herhangi bir harekette bulunmaları yasaktır. Sayım defterinde bulunan 16 soru ise sırasıyla şöyleydi:

- 1- Her nüfusun oturduğu binanın bölgedeki numarası
- 2- Nüfusun ismi ve soy ismi
- 3- Binanın ev, otel, apartman, resmî bina vb. cinsi
- 4- Nüfusun hangi devlet tebaası olduğu (Türk tebaası, Alman tebaası vb.)

5- Müslüman olanlar mezhep fark etmeksizin İslâm, diğerleri Protestan, Katolik, Ortodoks vb. şeklinde yazılacaktır. Hristiyan ve Ermeni gibi dini açık olmayan ifadeler yazılmayacaktır. Hangi din olduğu açık yazılmalıdır.²

6- Hane halkının her gün evde konuştuğu lisan

7- Hane halkı anadilinden başka hangi dilleri biliyor?

8- Türkiye’de doğanlar için vilayetin veya kazanın ismi (Tekirdağ veya Haymana gibi) yurt dışında doğanlar için yalnız doğdukları ülkenin ismi (Almanya, Fransa, Rusya gibi) yazılacaktır.

9- Kadın ve erkekler ayrı ayrı yazılacaktır.

10- Bir sütuna topallık, sağırılık, dilsizlik, körlük, çolaklık, kamburluk, kötürümlük ve emsali nitelikte gözle görünür sakatlıklar yazılacaktır. Kör, topal ve çolakların yalnız bir uzvundan mı, yoksa ikisinden de mi malûl olduğu açıkça yazılacaktır. Bu sakatlıklardan bir kaçını aynı kimsede bulunuyorsa her biri ayrı ayrı yazılacaktır.

11- Açık olarak yaş ibaresi yazılacak (10 veya 34 gibi), doğum tarihi yazılmayacaktır. Eğer sayım memuru söylenen yaşın görünüşe nazaran şüpheli olduğunu düşünürse bu gibilerin nüfus kâğıtlarını tetkik ederek yaşı ona göre yazacaktır.

12- Başından hiç nikâh geçmeyen kadın veya erkek için *bekâr*, halen karısı veya kocası olan nüfus için *evli*, evlenmiş olup da karısı veya kocası ölmüş olan ve bir daha evlenmemiş bulunan kadın veya erkekler için *dul*, evlenip de boşanmış ve tekrar evlenmiş olan kadın veya erkek için de *boşanmış* yazılacaktır.

13- Yeni harflerle matbu bir yazıyı okuyabilenler için evet, okuyamayanlar için hayır cevabı yazılacaktır. Batı lisanlarından okuma bilenler için de evet yazılacaktır.

14- Yeni harflerle yazı yazmasını bilenler için evet, bilmeyenler için hayır cevabı yazılacaktır. Batı lisanları ile yazı yazmasını bilenler için de evet yazılacaktır.

14- Hâlihazırda bir mesleği, sanatı veya resmî, hususî bir vazifesi olanların bu mesğalesinin ne olduğu yazılacaktır. Meslek veya sanat yazarken sadece memur, amele, usta yazmak kâfi değildir. O sanat, meslek veya vazife sahiplerinin ziraat, ticaret veya sanat kollarından hangisinde çalıştıkları ve ihtisaslarının ne olduğu açıkça yazılmalıdır.

15- Sayım sırasında mesleği ve sanatı olmayanların ne ile geçindikleri yazılacaktır. Emekliler, öğrenciler, kira sahipleri vb. açıkça yazılacaktır.

Sayım memurları sayımdan sonra yazdıklarını gözden geçirecek, eksik nokta ve ziyaret edilmemiş hane olmadığına dair kanaat getirip ilgili evrakı zarfına koyarak en büyük mülkiye amirine (köylerde muhtara) teslim edecektir. Teslim süresini bir saat geçiren memurlara cezai işlem uygulanacaktır.

Başvekâlet/Başbakanlık tarafından nüfus sayımı konusunda bir de tamim yayınlanmıştır (Resmi Gazete, 1935c). Bu tamim sayımda görev almak istemeyen memurlara yönelikti. İstatistik Umum Müdürlüğü bazı yerlerdeki memurların nüfus sayımında çalıştırılmalarına itiraz ettiklerini başbakanlığa bildirmişti (BCA, Fon: 30.10.00.00, Yer: 24.137.5.1-4). Bunun üzerine Başbakanlık, istisna tutulan memurlar³

² Talimatnamede Hristiyanlığın mezhepleri (Ortodoks, Protestan, Katolik) yanlış bir şekilde din olarak ifade edilmiş ve sınıflandırmanın buna göre yapılması istenmiştir.

³ İstisna tutulan memurlar 25 ayrı maddede belirtilmişti. Genel olarak üst rütbeli memurların (milletvekili, cumhurbaşkanlığı görevlileri, müsteşarlar, binbaşı ve üzerindeki askerler, askerlik şube

hariç diğerlerinin verilen vazifeyi yapmaya mecbur oldukları ve görevi yerine getirmeyeceklerin 10-50 lira ile cezalandırılacağı tamamen ilan etmişti.

B- Genel Sayım Öncesi Tecrübe (Deneme) Sayımları ve Yabancı Uzman Konusu

1934 yılı içerisinde İstatistik Umum Müdürlüğü Türkiye genelinde bir sayım yapmadan önce belli başlı merkezler belirleyerek uygulamada pilot bölgeler seçmişti (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.136.11). Bu pilot bölgelerde yapılacak sayımların gayesi, memleketin iklim, ulaşım sistemi, içtimaî durumu birbirinden farklı yapı arz eden alanlarını tanımak ve bu yerlerde karşılaşılmaması muhtemel durumlara karşı önceden tedbir alarak, eksiksiz bir sayım gerçekleştirmek olarak açıklanmıştı. Nihayetinde Dâhiliye Vekâleti ile yapılan müzakereler sonucunda şu alanlar pilot bölge olarak seçilmişti: Ahlat, Hozat, Ünye, Pınarbaşı, Marmaris, Mudanya, Kırklareli kazaları ile Isparta vilayeti. Bu mevkiilerin seçilmesindeki en büyük neden ulaşım, iletişim ve iklimsel anlamında en sorunlu bölgeler olmasından kaynaklanmaktaydı. Yapılan tecrübe sayımlarına göre vali ve kaymakamların, sayımda çalışan memurların, yabancı temsilcinin, nihayetinde seyahat ve tecrübe sayımları esnasında İstatistik Umum Müdürlüğünün kazanmış olduğu deneyimler göz önünde bulundurularak, sorunsuz ve sistemli bir genel sayımın nasıl olacağı ilgili birimlerce rapor edilip Bakanlar Kuruluna sunulacaktı (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.137.3.1). İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye sunulan ve yedi bölgede tamamlanan tecrübe sayım sonuçları şöyleydi (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.137.3.5; BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.136.14):

Tecrübe Sayımı Yapılan Yerler	1927	1934	Fark (+)
Ünye kazası	50.345	59.397	9.052
Pertek kazası	13.992	15.441	1.449
Pınarbaşı kazası	45.605	51.408	5.803
Isparta vilayeti	144.437	160.345	15.908
Marmaris kazası	7.125	8.511	1.386
Mudanya kazası	16.988	18.523	1.535
TOPLAM	278.492	313.625	34.133

Yapılan tecrübe sayımlarına göre 1927 yılına nispeten artış hızı binde (%) 17.5 olarak hesaplanmıştı. Bazı kazalarda bulunan asker sayısı 1927 yılında bulunan asker sayısından daha az olduğu göz önüne alınırsa artış hızı binde 19'u geçmekteydi.

Genel sayım öncesinde hayata geçirilecek uygulamalar için yabancı bir temsilci ya da belgelerde geçen haliyle bir ecnebi müşavirden bahsedilmektedir. Böylesi bir kişinin bulunması için çeşitli ülkelerin nüfus sayım uzmanları ile temasa geçildiği görülmektedir. Nitekim öncelikle Belçika İstatistik Umum Müdürü ve Uluslararası İstatistik Enstitüsü açısından Mösyö Jacquart'ın⁴ halefi Mösyö Lesoir ile temasa geçilmiştir. Yabancı uzman

başkanları, posta, telefon, telgraf, radyo idareleri bütün personeli, doktorlar, eczacılar, banka müdürleri, emniyet ve asayişle görevli kimseler vb.) sayım görevinden istisna tutuldukları anlaşılmaktadır (Resmi Gazete, 1935e). İlgili karar Bakanlar Kurulunca da onaylanmıştı (BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 54.36.006).

⁴ Camille Jacquart: 1867 Belçika doğumludur. Belçika İçişleri Bakanlığı Genel İstatistik Dairesinde geçici memurluk, memurluk, birinci sınıf redaktör memurluk, memurluk (1899), Büro Şef Yardımcılığı ve Büro Şefliği (1900), Kısmi Şefliği (1901), Müdürlük (1911), Umum Müdürlük (1919-1926) yapmıştır. Türkiye'de 19/9/1926-20/8/1929 tarihleri arasında Merkezi İstatistik

konusunda çalışılmak istenen bir diğer isim de Uluslararası İstatistik Enstitüsü Genel Sekreteri Mösyö W. Methont olmuştur (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.136.12.1). Ancak her iki uzmandan da olumlu yanıt alınamamıştır. Buna rağmen arayışlar devam etmiş ve nihayetinde İsviçre Federal İstatistik Bürosu Direktörü ve Uluslararası İstatistik Enstitüsü Üyesi Carl Bruchweiler ile anlaşma sağlanmıştır. Sayım işleri konusunda Türkiye’de danışmanlık görevi yürütecek olan Bruchweiler ile Eylül-Ekim 1934 gibi görüşmelerin başladığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde anlaşma sonucu Bruchweiler için İstatistik Umum Müdürlüğü bütçesinden ücret ve yol parası olarak 4 bin liraya karşılık gelen dövizin ödenmesi bakanlar kurulu kararıyla onaylanmıştı (BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 49.72.015). Ancak daha sonra yine Bakanlar Kurulu kararıyla bu ücret 5 bin liraya çıkartılmıştı (BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 57.61.001). Bu paranın bin lirası Bruchweiler’in İsviçre’den hareketi öncesinde avans olarak kendisine ödenmişti (BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 24.137.3.6).

Genel nüfus sayımı öncesinde bir takım incelemeler için Bruchweiler ve İstatistik Umum Müdür Yardımcısı Selim Aykut, Kayseri’ye gitmiştir. Seyahatin güzergâhı Sivas, Amasya ve Samsun olarak belirlenmişti Bu güzergâh hattı boyunca sayım hakkındaki çalışmalar gözden geçirilecek ve sayım hakkında genel konferanslar verilecekti. Yapılan incelemeler ve deneme sayımlarını yakından takip eden Uzman Bruchweiler bir rapor hazırlayarak bunu İstatistik Umum Müdürlüğüne sundu (BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 24.137.3.3). Bu rapora göre;

1- Talimatnameler sayımın başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir. Yalnız bazı küçük değişiklikler konusunda İstatistik Umum Müdürlüğü ile mutabık kalınmıştır. Bu mülahazalar, yapılan mükemmel hazırlıkları sekteye uğratmayacak küçük şeylerdir.

2- Sayımı aile üzerinde değil de ferdi olarak yapılması çok uygundur ve esasen genel sayımın Türkiye’de başarılı olması için mümkün mertebe basit olması lazımdır. Nitekim tecrübe sayımlarında da sual varakasının uygulanmadaki başarısı görülmüştür.

3- Tecrübe sayımlarında idare amirlerinin vazifelerini özen ve başarı ile tamamladıkları görülmüştür.

4- Sayım ve kontrol memurları vazifelerini büyük bir önem ve şayanı takdir bir surette tamamlamışlardır.

5- Nüfus kayıtları, hâlihazırda nüfusun doğal artışı hakkında bilgi vermeye uygun olmadığı için doğan ve ölen miktarı hakkında da temsili usul ile bir anket yapılması muvafık olacaktır.

6- Gelecek sene işler bütün memleket dâhilinde aynı itina ile tanzim edilecek olursa sayımın başarılı olacağı muhakkaktır.

Bruchweiler sayım için yapmış olduğu seyahatlerdeki gözlemleri için *Türk milleti bu zor işi sevimli bir mesuliyet hissi ile daha doğrusu, yurda ait bir fedakârlık olarak kabul etmiştir*, demektedir (Bruchweiler, 1936: 22). Ayrıca Bruchweiler İsviçre’ye dönüş yolculuğu sırasında İstanbul ve Sofya’dan geçerken genel nüfus sayımı hakkında konferanslar vermiştir (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.137.8.2). Uzman Bruchweiler’in

---

Müdüriyet-i Umumiyesi Müdür-i Umumi görevini yürütmüştür. Jacquart’tan sonra bu görevi 1929-1947 yılları arasında Celal Aybar yürütmüştür (<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=eskibaskan>, Erişim: 23.12.2015).

yapmış olduğu çalışmalarından memnun kaldığı bizzat Başbakan tarafından Ülkü dergisinde⁵ ifade edilmiştir (Ülkü, 1935a).

C- Genel Nüfus Sayımına Yönelik Propaganda Çalışmaları

Başbakanlığa bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından insanları genel nüfus sayımında görev almaya ve doğru bilgiler vermeye özendirmek amacıyla gazetelere bir takım reklamlar verilmişti. Bu reklamlardan birkaçı şöyledi:

İnsan enerjisi, bütün enerjilerin en büyüğü ve en yükseğidir. Çünkü bütün enerjileri insan yaratır. Genel nüfus sayımı bize Türk ulusundaki bu enerjilerin en doğru sayısını tanıtacaktır (Cumhuriyet, 1935a; Cumhuriyet, 1935b). *Bugünkü nüfusumuzun sayısını, vasıflarını bilmek, devlet ve ulusa yarınki ihtiyaçlarımızın neler olacağını tanıtacak, onları karşılamanın çarelerini öğretecektir* (Cumhuriyet, 1935c; Cumhuriyet, 1935d). *Bütün sosyal yücelikler nüfusla başarılı* (Cumhuriyet, 1935e). *Bütün ulusal kuvvetlerin kaynağı nüfustur* (Cumhuriyet, 1935f). *Eskiden devletler ulus için değil uluslar devlet için kaidesi hâkim iken, devletler sayıma önem vermezlerdi. Kaziye (mesele) tersine döndüğü zamandan beri devletler sayım gibi ulusa iyi hizmet yollarını gösteren işlere başvurmaya başlamışlardır* (Cumhuriyet, 1935g; Cumhuriyet, 1935h). *Geçmişte ve gelecekte bütün ulusal ve sosyal işlerin temeli nüfustur. Nüfus siyaseti de ancak nüfusu tanımakla kurulabilir* (Ulus, 1935b; Ulus, 1935c; Türk Dili, 1935a). *Evinizde o gün hazır bulunun, bütün insanları yazdırınız* (Anadolu, 1935a). *Sayımın çabuk bitmesi için sayım memurlarının suallerine hemen cevap veriniz. Memurları söze tutmak kendilerine yiyecek-içecek ikram etmek yasaktır* (Türk Dili, 1935b). *Okur-yazar bütün yurttaşlar kendilerine verilecek sayım vs. kontrol memurluğu vazifesini kabul etmeye mecburdurlar* (Türk Dili, 1935c). *Sayımın bittiği haber verilinceye kadar evden çıkmak yasaktır. Çıkanlar için para ve hapis cezası vardır* (Türk Dili, 1935d). *Sayımında, her binada yalnız sayım memuru geldiği zaman hazır bulunanlar yazılacaktır. Ailenizden herhangi bir kimse o gün evde değilse onu yazdırmayınız; çünkü o da bulunduğu yerde yazılmış olacaktır* (Türk Dili, 1935e). *Doğru cevap verelim. Sayımın ne süel (askeri), ne finansal ve ne de özel bir noktası yoktur. Doğru söyleyenler bu yüzden hiçbir zarara uğramayacaklardır. Doğru söylemeyenler ancak ilme, devlete çok büyük kötülük etmiş olurlar* (Türk Dili, 1935f).

Gazete reklamları dışında İstatistik Umum Müdürlüğünün yönlendirmesiyle genel nüfus sayımı konusunda üniversite hocaları, milletvekilleri ve bazı köşe yazarları da sayımın önemine vurgu yapan yazılar kaleme almışlardır. Bu yazıların genel niteliği; nüfusun önemi, nüfusun özellikleri ve insanların sayıma hassasiyet göstermesi vb. konular çerçevesinde birleşiyordu. Bu yazılara birkaç örnek şöyledir: Üniversite İstatistik Profesörü Ömer Celâl Sarc, “Yeni Nüfus Sayımımız” (Ulus, 1935d; Yeni Ses, 1935a); Manisa Milletvekili Kazım Nami Duru, “Sayıma Önem Verelim” (Ulus, 1935e); Sinop Milletvekili Y. Kemal Tengirşenk, “935 Nüfus Sayımı” (Ulus, 1935f; Yeni Adana, 1935a); Matbuat Umum Müdürlüğünden Servet İskit, “Nüfus Sayımının Önemi” (Ulus, 1935g), “Nüfus ve Nüfus Sayımının Özellikleri” (Yeni Adana, 1935b); İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar, “Bu Nüfus Sayımının Bize Öğreteceği Yenilikler Nelerdir?” (Ulus, 1935h); C. Savran “Nüfus Sayımı” (Yeni Adana, 1935c); Necdet Erdemir, “Genel Nüfus Sayımı” (Yeni

⁵ Ülkü Dergisi: Ankara Halkevinin yayın organı olan dergi, tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin prensipleri doğrultusunda, cumhuriyetin resmi ideolojisi ekseninde parti mensupları, devlet memurları vb. kişiler tarafından yazıların yazıldığı dergi. 1933-1950 yılları arasında üç seri halinde yayımlanmıştır (Erdal, 2011:780-781).

Adana, 1935d); Sadri Ertem, “Nüfus Devlet Politikasının Belgesidir” (Yeni Adana, 1935e); Mümtaz Faik, “Nüfus Sayımının Faydaları” (Yeni Adana, 1935f); Muhlise Ete, “Nüfus Sayımı” (Yeni Adana, 1935g); Namık Zeki, “Kaç Kişiyiz?” (Yeni Adana, 1935h); Malik Evrenol, “İstatistiğin Mahiyeti”, (Yeni Adana, 1935i); Abidin Daver, “Nüfus Sayımında Ulusal Ödev”, (Yeni Ses, 1935b); M. Şekip Tunç, “Nüfus Sayımı Kalkınma Çağıdır” (Yeni Ses, 1935c).

Dönemin önemli yayın organlarından olan Ülkü dergisinde de 1934 yılında millî bir nüfus nasıl teşekkül edeceği (Kerim, 1934), nüfus sayımlarının önemi (Nöymark, 1935) gibi makaleler yazılmıştı.

Nüfus ve sayım konusunda başka bir propaganda aracı da radyoydu. İstanbul radyosunda nüfus sayımına ilişkin olarak Profesör Nöymark tarafından 14 Eylül’de radyo vasıtasıyla bir konferans verileceği ve bu konferansların devam edeceği duyurulmuştu (Ulus, 1935i). Ulus gazetesinin baş bir haberinde İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar’ın 17 Ekim tarihinde İstanbul radyosundan sayım günü memurların yapacakları işler hakkında konferans vereceği yazılmıştı (Ulus, 1935i).

İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından nüfus ve nüfus sayımıyla ilgili propaganda amaçlı kaleme aldırılan yazılar genel nüfus sayımından bir yıl sonra toplu halde yayımlanmıştır (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1936). Ayrıca daha önce propaganda amaçlı yazıları bir araya toplayan İstatistik Umum Müdürlüğü radyo konferanslarını da metin haline getirerek hem 1935 sayımı hem de 1940 yılı genel nüfus sayımı sonrasında daha kapsamlı bir çalışma yayımlamıştır. (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1941).⁶

Bütün bu faaliyetlerin dışında sayım işinde halkı aydınlatmak için köy ve şehirlere yüz bin duvar afişi dağıtılmıştır. Ayrıca altmış bin afiş de halkın uğrak yerleri olan alanlar için ayrılmıştı. Ülke genelindeki tüm sinemalarda sayım hakkında propaganda için hazırlıklar başlatılmıştır. İstanbul Taksim’de ışıklı pano vasıtasıyla sayım hakkında propaganda yazıları gösterimine başlanmıştır. Okulların açılması ile öğrencilere sayım hakkında bilgi verilmesi için çalışma başlatılmıştı (Ulus, 1935j). Okullarda, nüfusun ve nüfus sayımının ne kadar önemli olduğunun sistematik olarak anlatılması için sayım konusunda dersler ve konferanslar verilmesi kararlaştırılmış, bunun için bir de çalışma yapılmıştır. (Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu, 1935).

Nüfusu sayımını özendirmek için İstatistik Umum Müdürlüğü Başvekil İsmet Paşa’nın da desteğine başvurmuş, Paşa’nın halka ilan etmesi için bir beyanname hazırlanmıştı. Diğer bir deyişle Başvekil İsmet İnönü tarafından nüfus sayımının sloganı olarak ifade edilen “ne bir eksik ne bir fazla” sözünü de içeren beyanat aslında İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştı (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 26.148.4). Bu beyanat şöyleydi:

Büyük, Küçük Bütün Subaylara ve Devlet İşyarlarına (Memurlarına) ve Bütün Yurttaşlara

Önümüzdeki 20 İlkteşrin 1935 Pazar günü yurdumuzda ikinci genel nüfus sayımı yapılacaktır. Sayım, Devlet ve Ulus için en önemli ve en faydalı işlerden biridir. Sayım günü yurdumuzun içinde yaşayan insanların eksiksiz yazılıp sayılabilmesi için hükümet bütün tedbirleri almış bulunmaktadır. Bu işin dileğimize uygun olarak başarılmasını her

⁶ İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından 1936 yılında bir araya getirilen yazı sayısı 45 iken, bu yazılara 1941 yılında 49 yazı daha eklenmiş ve toplamda 94 farklı propaganda yazısı ve radyo konferansı basılı hale getirilmiştir.

şeyden önce il, ilçe ve komonbaylarından beklemekle beraber, üzerlerine sayım memurluğu ödevini alacak olan bütün subayların, işyarlının, öğretmenlerin ve yurttaşların da bu ödevi canla başla yapmaları gerekli olduğu hatırlatmak isterim. Sayım gününe kadar hepimizi düşen başka bir ödev de, bütün yurttaşlara sayımın faydalarını ve bu işin yeni vergiler koymak için yapıldığını, sadece Devlet ve Ulus işlerinin daha ziyade ileri götürülmesi için yapıldığını anlatmaktır. Çok önem verilmesi gerekli olan bir nokta şudur: Sayım, yurdun her tarafında bir günde başlayıp, bir günde bitirilecek ve her yerde, yalnız o gün hazır bulunanlar kaydedilecektir. Bu sebeple, bir yerin ahalisinden olup o gün orada bulunmayanlar sayım defterine yazılmayacaklardır. Yarının büyüklüğü olan çocukların en küçüklerinin bile sayım defterine yazılmaları da asla unutulmamalıdır. Amacımız ne bir eksik ne bir artık, Türk Ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir. Herkesin bu amacı gerçekleştirmeye çalışmasını dilerim.

Başvekil

Bu bildirinin bir kısmı özellikle de ne bir eksik ne bir artık (fazla) çeşitli yayın organlarında İsmet İnönü adıyla yayımlanmıştı (Ulus, 1935k; Ülkü, 1935a; Tuğluoğlu, 2012: 55, 66, 68).

D- Basın Gözüyle Sayım Günü Ülke Genelinde Yaşananlar

Sayım günü Ulus gazetesinde *bugün genel nüfus sayımı var* yazısı siyah beyaz yerine daha dikkat çekici olsun diye kırmızı yazı ile yazılmıştı. Yazıda şu uyarılar vardı; bugün, sayımın bittiğini ilan eden top atılıncaya kadar hiç kimse evden çıkmayacaktır. Çocuklarınızı sokağa bırakmayınız, gelen seçim memurlarını lafa tutup veya yiyecek-içecek ikram etmeye kalkıp geciktirmeyiniz, evinizde kaç kişi varsa hepsini ayrı ayrı yazdırınız, fakat her ne sebeple olursa olsun evinizde bulunmayan kimseyi yazdırmayız. Bu kayıtlara uygun hareket etmeyenler ceza göreceklerdir (Ulus, 1935l). Cumhuriyet gazetesi de sayım günü için *vatandaş milli ödevini yap* başlığını atmıştı (Cumhuriyet, 1935i). Kurun gazetesinde *kaç milyonuz bugün anlaşılacak*, deniliyordu (Kurun, 1935a). Hemen hemen bütün gazetelerde sayıma ilişkin boş sokakların fotoğrafları bulunuyordu. Belli başlı sayım merkezlerindeki genel manzara ise şöyleydi:

İstanbul: Sayımın 15.00'da biteceği tahmin ediliyordu (Haber, 1935a). Ancak sayım sabah sekizden akşam 17.40'a kadar sürdü. İntizamla geçen sayım sonucunu herkes, oruç tiryakileri gibi, sabırsızlıkla top sesini bekledi. Karşıdan karşıya konuşmalar ve radyo ile vakit geçirildi. Günlerdir beklenen, gazetelerde harıl harıl bahsedilen sayım günü de geçti. Lakin sayım günü İstanbul'un çehresi tamamıyla değişti. Ortaya şimdiye kadar hiç görülmemiş bambaşka bir İstanbul çıktı. Mesela öyle bir Karaköy Meydanı ki, buraya Karaköy Meydanı demek için kırk şahit ister. İlerle cinler top oynuyor. İşte İstanbul'da hiçbir tramway, otomobil, araba kazasına uğramadan ellerinizi, kollarınızı sallıya sallıya karşıdan karşıya geçebileceğiniz bir gün (Akşam, 1935a). İstanbul'da sayım önce denizde (adalar) bitmiş sonra sırasıyla; Sarıyer, Beykoz, Üsküdar, Beşiktaş, Beyoğlu, Fatih, Kadıköy, Bakırköy ve Eminönü'nde tamamlanmıştı (Haber, 1935b; Kurun, 1935a).

Ankara'da sayım 7'de başlamış ve 11'de tamamlanmış (Son Posta, 1935a), denilse de Ankara'daki sayımın tamamlanması 13.48'i bulmuştu (Ulus, 1935m). Ankara'daki nüfus 50 bin artmıştı (Cumhuriyet, 1935i).

İzmir: Dün yapılan nüfus sayımında güzel İzmir hakikaten görülecek bir manzara arz ediyordu. Sayım güzel geçti, tertibat mükemmeldi (Halkın Sesi, 1935a). İzmir dağınık bir şehir olmasına rağmen sayım 7 saate varmadan bitirildi ve netice tespit edildi (Anadolu,

1935b; Yeni Asır, 1935a). İzmir nüfusu daha önce yapılan sayım ile karşılaştırıldığında yedi yıllık artış miktarının 28 bin olduğunu anlaşılmaktaydı (Anadolu, 1935c).

Konya'nın bazı yörelerdeki cihazların bozulması sayım işini uzatmış, ancak buna rağmen özverili çalışmalar ile sonuca ulaşılmıştı (Yeni Ses, 1935d). Mersin'de halkın sayımın önemi kavradığı ve memurların otomatik makine gibi çalıştığı belirtilmekteydi (Yeni Mersin, 1935a).

Sayım günü yeni doğan bebekler de gazetelerin en çok ilgisini çeken gelişmeler arasındaydı. Sayım günü doğan çocukların sayısı on beş olarak tahmin edilmekteydi (Kurun, 1935a) Küçükayasofya Camii Sokağı'nda gerçekleşen ikiz doğumda bir erkek bir kız dünyaya gelmiş, erkeğe Hayri Sayım, kıza Hayriye Sayım ismi verilmişti. Yine aynı gün Beşiktaş'ta doğan bir kız çocuğuna Sayım adı verilmiştir (Haber, 1935b). Ankara'da ise bir doğum gerçekleşmişti (Son Posta, 1935a, Cumhuriyet, 1935ı).

E- 1935 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

1935 Umumi Nüfus Talimatnamesinin 4. maddesinde sayımın 18 Birinciteşrin/Ekim 1935 Cuma günü yapılacağı ilan edilmişti. Nedenine ilişkin herhangi bir açıklama yapılmamakla beraber Bakanlar Kurulu kararıyla sayım günü 20 Birinciteşrin/Ekim 1935 Pazar günü olarak değiştirilmişti (BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 55.45.003).

Resmi gazetede sayımın geçici sonuçlarına ilişkin olarak bir tebliğ yayımlanmış (Resmi Gazete, 1935d), buna göre erkek nüfus 7.974.925, kadın nüfus 8.213.842 toplam nüfus 16.188.767 olarak belirtilmişti. Bu rakam aynı zamanda bütün gazetelerde ana sayfadan verilmişti. Diğer taraftan resmi tebliğde 1927 nüfus sayımında 13.648.270 olan sayım sonucunun sekiz sene zarfında 2.540.497⁷ olmak üzere binde 186 nispetinde arttığı ifade ediliyordu. Bu artış yıllık ortalama binde 23'e tekabül etmekteydi.⁸

1935 yılına ait geçici sayım sonuçları İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından Başbakanlığa sunulurken (BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 26.148.1) sonuçların illerin önemine göre sıralandığı ifade edilmekteydi. Belgeden anlaşıldığına göre illerin önem sıralaması sahip olduğu nüfus sayısı ile orantılı bir görünüm arz etmektedir. Buna göre illerin önem sırası ve nüfusu şöyledi:

	Şehir	Nüfusu		Şehir	Nüfusu
1	İstanbul	877.106	30	Elaziz (Elazığ)	253.141
2	İzmir	594.560	31	Niğde	247.436
3	Konya	562.580	32	Bolu	247.176
4	Ankara	539.257	33	İçel	246.393
5	Balıkesir	495.451	34	Antalya	241.210
6	Bursa	442.157	35	Urfa	229.194
7	Sivas	435.629	36	Mardin	226.020
8	Manisa	424.624	37	Çanakkale	223.214
9	Malatya	412.025	38	Diyarbakır (Diyarbakır)	214.871

⁷. Tebliğde yanlışlıkla 2.540.494 yazılmıştır.

⁸. Tebliğ Başbakanlık İstatistik Genel Direktör Vekili Uluslararası İstatistik Enstitüsü Üyesi C. Aybar, İsviçre Federal İstatistik Bürosu Direktörü, Uluslararası İstatistik Enstitüsü Üyesi Bruchweiler ve Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlük Muavini Sabit Aykut tarafından ilan edilmiştir.

10	Erzurum	386.477	39	Sinop	203.648
11	Seyhan (Adana)	386.302	40	Muğla	197.118
12	Kastamonu	361.728	41	Tekirdağ	195.043
13	Trabzon	359.796	42	Maraş	189.699
14	Kütahya	342.780	43	Edirne	186.214
15	Samsun	337.345	44	Eskişehir	182.961
16	Kocaeli	334.973	45	Çankırı	177.731
17	Zonguldak	320.703	46	Kırklareli	172.144
18	Kayseri	312.469	47	Gümüşhane	169.304
19	Tokat	310.152	48	Isparta	166.646
20	Kars	304.244	49	Erzincan	152.933
21	Afyon	299.619	50	Muş	157.503
22	Çorum	286.751	51	Kırşehir	145.684
23	Denizli	284.714	52	Van	142.672
24	G.Antep	283.464	53	Amasya	128.492
25	Ordu	283.319	54	Siirt	127.870
26	Çoruh (Artvin)	270.688	55	Bilecik	125.417
27	Yozgat	261.661	56	Burdur	95.855
28	Aydın	260.709	57	Ağrı	93.351
29	Giresun	259.673	58	TOPLAM	16.188.767

İstatistik Umum Müdürlüğü ilk sonuçlar için yanlışlıkların düzeltilmesiyle bile rakamın 10-15 binden fazla oynamayacağı ifade etmekteydi. Nitekim sayımdan kısa bir süre sonra Müdürlük tarafından sayım sonuçlarına ilişkin bir kitapçık yayımlandı (Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, 1935). Geçici olarak ilan edilen bu sonuç kitapçığında sayım sonucu 7.974.226 erkek, 8.226.468 kadın olmak üzere toplam 16.200.694 olarak ifade edilmişti. Ayrıca bu kitapçıkta genel nüfus anlamında tablolar halinde 1927 yılında yapılan sayımla karşılaştırmalar, nüfusun mıntıklar itibariyle ayrılışı, nüfusun yoğunluğu, şehirlerin nüfusu, şehirlerdeki nüfusun cinsiyete göre dağılımı, hem Türkçe hem de Fransızca olarak ayrıntılı tablolar halinde gösterilmişti. Sayımın ilk sonuçları böyle ilan edilmekle beraber nihai sonuç 7.936.770 erkek, 8.221.248 bayan olmak üzere Türkiye toplam nüfusu 16.158.018 olarak ilan edilmiştir (Çakmak, 2007: 135).

1935 sayımına göre ülke genelinde en fazla konuşulan dil Türkçe olurken (%86.02), Türkçeyi, Kürtçe, Arapça, Ermenice, Rumca ve İbranice takip ediyordu. Din sıralamasında ise ilk sıradaki İslamiyet %98.3'lük bir orana sahipti. Toplam nüfus içerisindeki altı yaş ve üzeri kesimde okuma-yazma bilmeyenlerin oranı %80.75, bu oran içerisinde kadınlar %90.19, erkekler %70.65'lik bir orana sahipti. Türkiye genelinde fiziksel bir sakatlığa sahip olan kişi sayısı 315.677 olarak tespit edilmişti (Tuğluoğlu, 2012: 74-75).

Sonuç

Dünya tarihinde ilk kurulan devletlerden itibaren sahip olunan nüfus miktarını öğrenme ihtiyacı sahip olunan potansiyel gücün tespit edilmesi noktasında hep önemli olmuştur. Zamanla bu öğrenme ihtiyacı, devletleri nüfusunu sayısal bir öğrenmenin ötesinde çeşitli özelliklerini de araştırmaya yöneltmiştir. Özellikle eğitim durumu, yaş durumu, cinsiyete göre dağılım, çalışan nüfusun iş kollarına göre dağılımı, nüfus artış oranı, nüfusun din ve inanç yapısı, konuşulan dil vb. durumların araştırılması ülkelerin gelecekle ilgili öngörülerini şekillendirme anlamında sayısal büyüklüğün yanı sıra niteliğinde önem kazandığını göstermekteydi. Bahse konu durum Cumhuriyet Türkiye'si için de geçerli olmuştur.

Cumhuriyet Türkiye'sinde var olan nüfusu öğrenmeye yönelik ilk sayım 1927 yılında gerçekleştirilmiştir. İlk sayımda kazanılan deneyimin yanı sıra aktif propaganda faaliyetleri 1935 sayımında daha başarılı sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Gazete, dergi, radyo ve reklam afişleri sayesinde daha fazla insana ulaşılması bu başarıda ciddi rol oynamıştır. Sayım sonuçları devletin yönetim kademesini mutlu etmekle beraber ülke nüfusunun tam olarak bütün ihtiyaçlara cevap verebilecek bir nitelikte bulunduğunu söylemek güçtür. Özellikle okur-yazar oranında dikkat çekici bir düşüklük göze çarpmaktadır.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Türkiye genel nüfusunun, genç erkek nüfusun 1912-1922 yılları arasındaki savaşlarda kırılması nedeniyle,⁹ 11-12 milyon dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Cumhuriyet ile birlikte gelen barış havasının yanı sıra hastalıklarla mücadele ve yaşam standartlarının yükselmesi nüfus artışına olumlu katkı yapmıştır. Ancak 1950'ye kadar büyük bir nüfus artışı gözlenmemesi hükümetleri nüfus artışını teşvik politikasına yöneltmiştir (Çavdar, 1995: 1555).

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 26.148.1 (7 Ocak 1936).

BCA, Fon: 30.18.1.1, Yer: 19.29.10 (6 Mayıs 1926).

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 26.146.9 (16 Haziran 1928).

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.136.11 (8 Temmuz 1934).

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.136.14 (27 Ağustos 1934).

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.137.3.1 (5 Mart 1934).

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.137.8.2 (6 Ocak 1936).

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.137.3.5 (17 Aralık 1934).

BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 49.72.015 (24 Ekim 1934).

BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 57.61.001 (17 Temmuz 1935).

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 24.136.12.1 (28 Temmuz 1934).

BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 24.137.3.6 (24 Ekim 1934).

⁹ Uzun süren savaş yılları 1945 yılına kadarda erkekler kadın nüfus sayısına yetişemeyeceklerdi. Denge 1945'ten sonra çok yavaş bir seyirle erkeklerden taraf olarak bozulacaktı (TUİK, 2010: 10).

BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 24.137.3.3 (27 Aralık 1934).

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 26.148.4 (25 Temmuz 1935).

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 136.11.1935 (5 Haziran 1935).

BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 55.45.003 (1 Haziran 1935).

BCA, Fon: 30.10.00.00, Yer: 24.137.5.1 (8 Ağustos 1935).

BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 54.36.006 (8 Mayıs 1935).

BCA, Fon: 30.0.18.01.02, Yer: 54.36.007 (8 Mayıs 1935).

II. Resmi Yayınlar

Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü (1935), *20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, Ankara: Ulus Basımevi.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1936), *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler, Nüfus Sayımı Propagandası İçin Dairenin Müracaat ve Ricası Üzerine Yazılan ve Muhtelif Gazetelerde İntişar Eden Yazılardan Mürekkeptir*, Ankara: Köyhocas Basımevi.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1941), *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler, Nüfus Sayımı Propagandası İçin Muhtelif Gazetelerde İntişar Eden Yazılar ve Radyoda Verilen Konferanslar*, Ankara.

Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu (1935), *Nüfus Sayımı Konusu Çevresinde Okullarda Verilecek Konferanslar ve Dersler*, Ankara.

Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği (1336), İstanbul: Dersaadet Hilal Matbaası.

Türkiye İstatistik Kurumu (2010), *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Resmi Gazete, (1934a), 30 Mayıs 1934, Sayı (S.): 2714.

Resmi Gazete, (1935b), 23 Mayıs 1935, S.3010.

Resmi Gazete, (1935c) 13 Ağustos 1935, S.3079.

Resmi Gazete, (1935d) 4 Teşrinisani 1935, S.3147.

Resmi Gazete, (1935e), 23 Mayıs 1935, S.3010.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (1934), Devre: IV, Cilt: 22, İçtima: 3, 62. Birleşim, 29 Mayıs 1934.

Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi (1935), Osman Bey Matbaası, Basım Yeri Yok.

III. Gazeteler

Akşam (1935a), 21 Teşrinievvel/Ekim 1935, S.6110.

Anadolu (1935a), 4 Eylül 1935, S.6305.

Anadolu (1935b), 21 Birinciteşrin/Ekim 1935, S.6347.

Anadolu (1935c), 22 Birinciteşrin/Ekim 1935, S.6348.

Cumhuriyet (1935a), 27 Ağustos 1935, S.4053.

Cumhuriyet (1935b), 28 Ağustos 1935, S.4054.

Cumhuriyet (1935c), 8 Eylül 1935, S.4065.

- Cumhuriyet (1935d), 9 Eylül 1935, S.4066.
Cumhuriyet (1935e), 11 Eylül 1935, S.4068.
Cumhuriyet (1935f), 13 Eylül 1935, S.4070.
Cumhuriyet (1935g), 19 Eylül 1935, S.4076.
Cumhuriyet (1935h), 20 Eylül 1935, S.4077.
Cumhuriyet (1935i), 20 Birinciteşrin/Ekim 1935, S.4107.
Cumhuriyet (1935i), 21 Birinciteşrin/Ekim 1935, S.4108.
Haber (1935a), 20 İlkteşrin/Ekim 1935, S.1361.
Haber (1935b), 21 İlkteşrin/Ekim 1935, S.1362.
Halkın Sesi (1935a), 21 Birinciteşrin/Ekim.
Kurun (1935a), 21 Birinciteşrin/Ekim, S.6387-327.
Son Posta (1935a), 21 Birinciteşrin/Ekim, S.1875.
Türk Dili (1935a), 10 İlkteşrin/Ekim 1935.
Türk Dili (1935b), 11 İlkteşrin/Ekim 1935.
Türk Dili (1935c), 12 İlkteşrin/Ekim 1935.
Türk Dili, (1935d), 15 İlkteşrin/Ekim 1935.
Türk Dili, (1935e), 16 İlkteşrin/Ekim 1935.
Türk Dili, (1935f), 17 İlkteşrin/Ekim 1935.
Ulus (1935a), 4 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5097.
Ulus (1935b), 10 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5103.
Ulus (1935c), 13 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5106.
Ulus (1935d), 2 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5095.
Ulus (1935e), 3 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5096.
Ulus (1935f), 7 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5100.
Ulus (1935g), 8 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5101.
Ulus (1935h), 12 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5105.
Ulus (1935i), 6 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5099.
Ulus (1935i), 9 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5102.
Ulus (1935j), 14 Ağustos 1935, S. 5046.
Ulus (1935k), 19 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5112.
Ulus (1935l), 20 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5113.
Ulus (1935m), 21 İlkteşrin/Ekim 1935, S.5114.
Yeni Adana (1935a), 6 İlkteşrin/Ekim 1935, S.39016.
Yeni Adana (1935b), 8 İlkteşrin/Ekim 1935, S.39017.
Yeni Adana (1935c), 9 İlkteşrin/Ekim 1935, S.39018.
Yeni Adana (1935d), 10 İlkteşrin/Ekim 1935, S.39019.

- Yeni Adana (1935e), 11 İlkteşrin/Ekim 1935, S.39020.
Yeni Adana (1935f), 12 İlkteşrin/Ekim 1935, S.39021.
Yeni Adana (1935g), 13 İlkteşrin/Ekim 1935, S.39022.
Yeni Adana (1935h), 17 İlkteşrin/Ekim 1935, S.39025.
Yeni Adana (1935ı), 19 İlkteşrin/Ekim 1935, S.39026.
Yeni Asır (1935a), 21 Teşrinievvel/Ekim 1935, S.9067.
Yeni Mersin (1935a), 22 Birinciteşrin/Ekim 1935, S.2237.
Yeni Ses (1935a), 3 Birinciteşrin/Ekim 1935, S.216.
Yeni Ses (1935b), 9 Birinciteşrin/Ekim 1935, S.220.
Yeni Ses (1935c), 10 Birinciteşrin/Ekim 1935, S.221.
Yeni Ses (1935d), 22 Birinciteşrin/Ekim 1935, S.229.

IV. Kitaplar

İZBIRAK Reşat (1975), *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Mektupla Öğretim Merkezi Yayınları.

KARAL Enver Ziya (2010), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

KARPAT Kemal (2006), *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. Dilek Özdemir, Ankara: İmge Kitabevi.

KARPAT Kemal (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları.

MCCARTHY Justin (1995), *Osmanlı Anadolu Toraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, Çeviren: İhsan Gürsoy, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

ŞAHİN Cemalettin, DOĞANAY Hayati, ÖZCAN Nihat Ali (2005), *Türkiye Coğrafyası*, Ankara: Gündüz Yayıncılık.

TÜMERTEKİN, Erol-ÖZGÜÇ Nazmiye (2012), *Beşeri Coğrafya*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 12. Baskı.

UBİCİNİ M.A (1973), *Letters on Turkey: an account of religious, political, social, and commercial condition of the Ottoman Empire*, Çeviren (Çev.): Lady Easthope, Newyork: Arno Press.

V. Makaleler

AKBAYAR Nuri (1985), “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1238-1246.

BEKDEMİR Ünsal (2014), “Türkiye Beşeri Coğrafyası”, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Editörler: Hakkı Yazıcı-Nusret Koca, Ankara: Pegem Akademi, s. 169-203.

BRUCHWEİLER Karl (1936), *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler, Nüfus Sayımı Propagandası İçin Dairenin Müracaat ve Ricası Üzerine Yazılan ve Muhtelif Gazetelerde İntişar Eden Yazılardan Mürekkeptir*, Ankara: Köyhocası Basımevi, s. 21-25.

ÇAVDAR Tevfik (1995), “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, s.1552-1556.

ÇİMEN Adnan (2012), “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, s. 183-216.

ERDAL İbrahim (2011), “Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası (1923-1938)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 48, s. 779-791.

KERİM Fahrettin (1934), “Millî Nüfus Siyasetinde (Eugenique) Meselesinin Mahiyeti”, *Ülkü*, C.3, S.15, Ankara, s. 206-214.

NÖYMARK F. (1935), “Nüfus Sayımlarının Önemi”, *Ülkü*, C.6, S.32, Ankara, s. 96-98.

SHAW Stanford (1978), “The Ottoman Census System and Population 1831-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, 9, s. 323-338.

TUĞLUOĞLU Fatih (2012), *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XII/25, s. 55-78.

Ülkü (1935a), “Nüfus Sayımı”, C.6, S.23, s. 209-213 (makalenin yazarı belli değil).

VI. Yayımlanmamış Tezler

KÖSE Mustafa (2010), *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

ÇAKMAK Fevzi (2007), *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Politikası*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

VII. İnternet Kaynakları

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=eskibaskan>